

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

הזכרת חנוכה וראש חודש, בברכת המזון ובמוסף בשבת

(כ"ד א') איבעיא להו: מהו להזכיר של חנוכה ("על הניסים") בברכת המזון? כיון דמדרבנן הוא לא מדכרינן, או דילמא משום פרסומי ניסא מדכרינן.

אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא: אינו מזכיר. ואם בא להזכיר, מזכיר בהודאה.

רב הונא בר יהודה איקלע לבי רבא, סבר לאדכורי בבונה ירושלים. אמר להו רב ששת: כתפלה, מה תפלה בהודאה ("מודים"), אף ברכת המזון בהודאה (ברכה שנייה, "נודה לך").

איבעיא להו מהו להזכיר ראש חודש בברכת המזון? אם תימצי לומר בחנוכה דרבנן לא צריך, ראש חודש דאורייתא צריך. או דילמא כיון דלא אסור בעשיית מלאכה לא מזכרינן.

(4) רב אמר: מזכיר.

(2) רבי חנינא אמר: אינו מזכיר.

(ומסיק) נקוט דרב בידך, דקאי רבי אושעיא כוותיה. **דתני ר' אושעיא:**

ימים שיש בהן קרבן מוסף, כגון ראש חודש וחולו של מועד, ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בעבודה, ואם לא אמר מחזירין אותו, ואין בהן קדושה על הכוס, ויש בהן הזכרה בברכת המזון (כדעת רב).

ימים שאין בהן קרבן מוסף, כגון שני וחמישי של תעניות (ציבור) ומעמדות (תעניות של מעמדות?), ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה, ואומר מעין המאורע בשומע תפלה, ואם לא אמר אין מחזירין אותו, ואין בהן הזכרה בברכת המזון (לפני כניסת התענית, כשעדיין מותר לאכול).

איבעיא להו: מהו להזכיר של חנוכה במוסף ("על הניסים" במוסף של שבת וראש חודש שבתוך ימי חנוכה)? כיון דלית ביה מוסף בדידה, לא מדכרינן; או דילמא יום הוא שחייב בארבע תפילות.

(4) רב הונא ורב יהודה דאמרי תרוייהו: אינו מזכיר.

(2) רב נחמן ורבי יוחנן דאמרי תרוייהו: מזכיר.

אמר אביי לרב יוסף: הא דרב הונא ורב יהודה (הסוברים אינו מזכיר) דרב הוא. דאמר רב גידל אמר רב: ראש חודש שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא בשבת אינו צריך להזכיר של ראש חודש (בברכות לאחר ההפטרה), שאילמלא שבת אין (קריאה ב) נביא בראש חודש (וה"ה לגבי מוסף, אלמלא שבת ור"ח, אין מוסף בחנוכה).

ודחי, מי דמי?! התם נביא בדראש חודש ליכא כלל. הכא איתיה ("על הניסים") בערבית ושחרית ומנחה (וכיוון שהיום מחויב בארבע תפילות, כולן שוות)!

1. בארץ ישראל. עיין תענית י' א'.

2. ישראלים שנחלקו לכ"ד משמרות, כנגד משמרות הכהונה. חלק עלו לירושלים, וחלק התענו. משנה תענית כ"ו א'.



הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

(כ"ד ב') (ומסיק) ולית הילכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רבי יהושע בן לוי: יום הכפורים שחל להיות בשבת, המתפלל נעילה צריך להזכיר של שבת; יום הוא שנתחייב בארבע תפלות (והוא הדין בימי חנוכה מזכירים "על הניסים" גם במוספים).

שיטות הראשונים

אמירת על הניסים בברכת המזון: מסקנת הגמרא שאינו מזכיר, ואם בא להזכיר, מזכיר בהודאה, כתפילה. וכן פסקו רי"ף ורא"ש. ולשון הרמב"ם "בַּחֲנֻכָּה וּפְּנֵי מוֹסֵף בְּאַמְצַע בְּרֶפֶת הָאָרֶץ" "עַל הַנִּסִּים...", כְּדָרְךָ שְׂמוֹסֵף בְּתַפִּלָּה. וכעין זה נקט בשו"ע³.

שכח לומר על הניסים בברכת המזון: פסקו רי"ף, רמב"ם, תוספות, ורא"ש, על פי הברייתא, שאם לא אמרו, אין מחזירין אותו⁴. ודעת ראב"ה, דכיון דנהגו כולי עלמא להזכיר, וגם בירך על מנת להזכיר, שוייה עליו כחובה, וחוזר. והשו"ע⁵ פסק שאין מחזירין אותו.

המפטיר בנביא האם מזכיר של ראש חודש: דעת רבינו חננאל, רי"ף, רש"י והרמב"ם, שמסקנת הגמרא 'ולית הלכתא ככל הני שמעתתא', מתייחסת גם לרב גידל אמר רב, שאמר המפטיר בנביא אינו צריך להזכיר של ראש חודש, אלא הדין הוא שמזכיר. וביאר רבינו יונה שמזכיר בתוך הברכה ולא בחתימה⁶. ודעת ר"י ועוד, שאפילו ריב"ל מודה שאין צריך להזכיר של ראש חודש בנביא, ומה שאמרה הגמרא ולית הלכתא, אין הכוונה לרב גידל אמר רב. והשו"ע⁷ סתם כדעת ר"י, ובשם ויש אומרים כתב **כרוב הראשונים**, וכביאור רבינו יונה. וסיים: והמנהג כסברא ראשונה.

אמירת עננו בעת תענית צבור: מבואר בברייתא שבתענית מזכיר בתפילתו עננו, כל שלוש תפילות. וכתבו הגאונים שאין אנו נוהגין לאומרה ערבית, אפילו שחרית, שמא יארע לו אונס חולי או בולמוס, ויטעום כלום, ונמצא שקרן בתפילתו⁸. וכתב הכלבו, ועכשיו נהגו שלא להתפלל יחיד עננו אפילו בתפילת שחרית, אלא בארבעה צומות בלבד⁹. וכתב הטור, שבספרד נוהגין לומר אותו ערבית שחרית ומנחה, ושכן היה נוהג הרא"ש.

- או"ח תרפב,א. מקורות - רי"ף (י ב בדפיו). רא"ש (ס' יד). רמב"ם (הל' ברכות ב,ו).
- וכתבו דהכי איתא בהדיא בתוספתא (ברכות פ"ג ה"ד) כל יום שאין בו קרבן מוסף כגון חנוכה ופורים בערבית שחרית ומנחה מתפלל י"ח ואומר מעין המאורע ואם לא אמר אין מחזירין אותו. וטעמא, משום דלאו דאורייתא נינהו.
- או"ח תרפב,א. מקורות - רי"ף (יא א בדפיו). רמב"ם (הל' ברכות ב,ג). תוספות (כ"ד א', ד"ה דתניא). רא"ש (ס' טו). ראב"ה (ברכות ס' קלא; הו"ד במדכז). מרדכי (ס' רעט).
- דעת רבינו יונה שאף לדברי רש"י והרי"ף שמזכיר, היינו בתוך הברכה, שאומר "על התורה ועל העבודה ועל יום המנוחה ויום ראש החדש הזה". אבל בחתימה אינו מזכיר של ראש חודש כלל (שלא יפה כוח הפטרת ראש חודש, שאינה אלא בשביל שבת, יותר משלוש תפילות הקבועות בראש חודש שחל בשבת, שבהן אינו חותם בר"ח, אלא רק במוסף). הובאו דבריו ברא"ש ובר"ן.
- או"ח רפד,ב. מקורות - רמב"ם (הל' תפילה יב,טו).
- ועל מה שחששו הגאונים שמא ימצא שקרן בתפלתו, תמה הרא"ש, דא"כ היאך לוה אדם תעניתו ופורע, וא"כ יעשה שקרן בתפלתו ועוד תמה, היאך יכלו הגאונים לחדש גזירה אחר שסתם רב אשי הש"ס.
- וכתב הב"י דנראין דבריו, דאפילו לדעת הגאונים בארבעה צומות אומרו בכל תפילותיו, דאפילו יאחזנו בולמוס ויאכל, כיון שתיקנו חכמים להתענות בו שייך שפיר למימר עננו ביום צום התענית הזה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

והשו"ע¹⁰ פסק כגאונים, וככלבו. והרמ"א כתב שנהגו בכל הצומות שלא לאומרו כי אם במנחה, לבד שלח ציבור שאומרו שחרית כשמתפלל בקול רם.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות שבת, סימן רפד)

ב. אם חל ראש חדש בשבת, אין המפטיר מזכיר של ראש חדש כלל. ויש אומרים שאף על פי שאינו מזכיר בחתימה של ראש חדש, מזכירין אותו בתוך הברכה שאומר את יום המנוח הזה ואת יום ראש חדש הזה, והמנהג פסב"א הראשונה.

(או"ח, הלכות חנוכה, סימן תרפב)

א. כל שמונת ימי חנכה אומר על הנסים בברכת המזון בברכת הארץ, ובתפלה מודים; ואם לא אמר, אין מחזירין אותו (ועין לעיל סי' רצ"ד סעיף ד' וה') ומיהו אם נזכר באותה ברכה כל זמן שלא הזכיר את השם, אפלו נזכר בין אתה להשם, חוזר.

הגה: יש אומרים כששכח על הנסים בברכת המזון כשמגיע להרחמן יאמר: הרחמן יעשה לנו נסים ונפלאות כשם שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיהו כו' (כל בו), וכבר נתבאר סימן קפ"ז סעיף ד'.

ב. גם במוסף של שבת ושל ראש חדש צריך להזכיר של חנכה, אף על פי שאין מוסף בחנכה.

ג. אין אומרים: כשם שעשית וכלי, אלא מסים: ועשית עמכם נסים וגבורות בימים ההם בעת הזאת; ויש אומרים שאומרים אותו.

(או"ח, הלכות תענית, סימן תקסה)

ג. יש אומרים שאין היחיד אומר ענו, כי אם במנחה, שמא יאחזנו בלמוס ונמצא שקרן בתפלתו; אבל שליח צבור, אומרו גם בתפלת שחרית כשהוא מתפלל בקול רם, שאי אפשר שלא יתענו קצת מהקהל; ובארבע צומות, גם היחיד אומרו בכל תפלותיו, דאפלו יאחזנו בלמוס ויאכל שוק שפיר למימר ענונו ביום צום התענית הזה, כיון שתקנו חכמים להתענות בו. הגה: ונהגו בכל הצומות שלא לאמרו כי אם במנחה, מלבד שליח צבור שאומר שחרית כשמתפלל בקול רם.

הדלקה בשמן שריפה, ושאר שמנים

(כ"ד ב') משנה: (4) אין מדליקין בשמן שריפה (שמן של תרומה טמאה) ביום טוב (שחל בערב שבת). (2) רבי ישמעאל אומר: אין מדליקין בעטרן (פסולת מזפת), מפני כבוד השבת. (3) וחכמים מתירין בכל השמנים: בשמן שומשמין, בשמן אגוזים, בשמן צנונות, בשמן דגים, בשמן פקועות, בעטרן ובנפט (שמן שריחו רע). (4) רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד.

מאי טעמא (אין מדליקין בשמן שריפה) ? לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב.

(כ"ה ב') (שנינו במשנה:) רבי ישמעאל אומר (אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת). (ומבאר) מאי טעמא? מתוך שריחו

10. או"ח תקסה, ג. מקורות - גאונים (הו"ד ברא"ש). רא"ש (סי' טו). הכלבו (סי' סא).



הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

רע, גזירה שמא יניחנה ויצא (ויאכל סעודת שבת בחושך), והדלקת נר בשבת, חובה (במקום סעודה¹⁴). דכבוד שבת הוא, שאין סעודה חשובה אלא במקום מואר).

תניא: רבי שמעון בן אלעזר אומר אין מדליקין בצרי.

מאי טעמא? (ומסיק) מפני שהוא עף (ועלול לגרום לדליקה), ועוד, מתוך שריחו (הטוב) נודף, גזרה שמא יסתפק ממנו.

שיטות הראשונים

לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב: שריפת קדשים אינה דוחה יום טוב (לפי שאין יכול ליהנות מהם בשעת שריפתם). ולגבי שריפת תרומה - דעת רשב"א, ר"י ועוד, שמותרת מן התורה, ורק מדרבנן אסורה¹². ודעת הריב"א, שגם שריפת תרומה ביום טוב אסורה מן התורה¹³.

הדלקה בעטרון ובשאר שמנים: פסקו רי"ף, רמב"ם, ורא"ש כדעת רבי ישמעאל, שאין מדליקין בעטרון¹⁴. ובשאר שמנים נקטינן כחכמים. ורבינו ירוחם פסק לגמרי כחכמים דשרו אף בעטרון¹⁵. והשו"ע¹⁶ פסק כרי"ף ורמב"ם.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות שבת, סימן רסד)

- ג. אין מדליקין נר לשבת אלא משמן הנמשך אחר הפתילה, ולפיכך אין מדליקין בצפת ולא בשעווה, ולא בשמן העשוי מצמר גפן, ולא באליה ולא בחלב; וכן אין מדליקין בעטרון מפני שריחו רע ויניחנו ויצא; ולא בצרי מפני שריחו נודף, שפא יסתפק ממנו ונמצא מתחייב משום מכבה.
- ו. שאר כל השמנים, חוץ מאלו, מדליקים בהם; ומכל מקום שמן זית מצוה מן המבחר.

11. תוספות, כ"ה ב', ד"ה הדלקת.

12. שהרי הוא נהנה בביעורה וצורך יו"ט הוא. אלא דמדרבנן גזרו תרומה אטו קדשים (שמא יבוא לשרוף קדשים).

13. ואע"פ ששמן חולין מותר לשורפו ולהדליקו להנאתו, שמן תרומה מיגרע גרע; שכיוון שאסרה תורה כל הנאות חוץ מהנאת שריפה, א"כ הבערה זו אינה לצורך הנאתו, אלא לשם מצות שריפה, אלא שהתורה לא הקפידה שיהנה ממנה בשעת ביעורה. ולהכי לא דחיא יום טוב. תוספות (כ"ד ב', ד"ה לפי שאין שורפין קדשים). (פיסקא זו כבר הובאה לעיל, כ"ג ב')

14. דמדהדרי אמוראי לפרושי טעמא דרבי ישמעאל, אלמא כוותיה נקטינן.

15. ומכל מקום פשיטא ששמן זית מן המובחר. ב"י או"ח רסד, ג.

16. או"ח רסד, ג. מקורות - רמב"ם (הל' שבת ה, י).